

A liberális ügy

Mark Amadeus Notturmo egy könyv szerzőjeként nyilván kitalált név (ha már Notturmo, magyarul éjjeli, éji zene, még Amadeus is!), erősen művi – gondolná az ember. Az amerikai művekben megszokott köszönetnyilvánító soraiban mindenesetre egyebek közt azt olvashatjuk, „megingathatatlan erkölcsi támogatásukért” köszönet illeti... és itt öt név szerepel a dzsessz nagyjai közül. A művet egy nyugalmazott bankigazgató fordította magyarra, egy kiugrott fővárosi főpolgármester-helyettes szerkesztette, az előszót a ma Magyarországon egyes számú közellenségnek tekintett fickó írta.

Mennyire másként hangzik, ha ugyanerről azt írom: M. A. Notturmo, az elismert filozófus könyvében a 20. század két igen jelentős gondolkodójának, a baráti viszonyt ápoló Friedrich von Hayeknek és Sir Karl Poppernek a nézeteit elemzi; az eredetileg 2014-ben megjelent művet fordító Felcsuti Péter kiemelkedően sikeres bankvezető volt, nyugdíjba vonulása óta más tevékenységek mellett elkötelezetten terjeszti a közgazdasági ismereteket, számos jelentős könyvet fordított, lektorált; a szerkesztő, a volt főpolgármester-helyettes Atkári János 1990 előtt hosszú ideig egy gazdasági lap szerkesztőjeként dolgozott, szintén fontos közgazdasági műveket ültetett át magyarra; az értő, részben eligazító és nem protokolláris előszót Soros György írta.

Notturmo művében bemutatja, hogy miben értett egyet a két gondol-

kodó, és miben tért el véleményük, olykor apróságokban, máskor erőteljesen. Azt írja: „Ezek a kérdések alapvető jelentőségűek a liberális ügy szempontjából, vagy legalábbis annak kellene tekinteni őket.” A politikai és szakpolitikai vitákban az utóbbi időszakban a megosztottságig erősödtek a nézetkülönbségek – mondja –, mivel ez a helyzet sokban visszavezethető a tárgyalt témákra, ezért a könyv egyik célja, hogy változtasson a szembenállás kérlelhetetlenségén. Munkája végén, a *Következtetések* című részben az úgynevezett Obamacare, az amerikai egészségbiztosítási reform részletesebben tárgyalt példájával kívánja a megosztottságot bizonyítani – közben erőteljesen kritizálja, érdemben elutasítja a változtatást, ami azért is érdekes, mert e reform az amerikai liberális politika egyik sarokkövének számít, a liberális (demokrata) és a konzervatív (republikánus) szembenállás egyik szimbóluma lett.

Hayek és Popper gondolatrendszerét Notturmo – mint munkája címével is jelzi – a racionalitás, az ökonomizmus és a demokrácia fókuszba állításával mutatja be.

A racionalitás azt a kérdést veti fel, hogy az emberi ész mennyire képes elképzelni, megtervezni a jövőt, ami elvezet oda, hogy milyen mértékben szolgálják jól, illetve egyáltalán jól szolgálják-e a társadalmat a tudatos kormányzati beavatkozások a társadalmi és gazdasági folyamatokba. Abban a két gondolkodó egyetértett,

hogy a társadalomtudósok jobban teszik, ha – szemben a természettudósokkal – nem használnak indukzív módszereket, és nem próbálnak pontos előrejelzéseket készíteni. Hayek vezette be a szcientizmus fogalmát arra a jelenségre, hogy sokan a társadalomtudományokra is a természettudományok egzaktságát (módszerét és nyelvét) tekintették érvényesnek. Hayeknek és Poppernek a társadalomtudományos előrejelzések bizonytalanságáról vallott nézete összefügg az értékelésekben az egyik legfontosabbnak tekintett, a közgazdasági gondolkodást befolyásoló meglátásukkal: a társadalmi és gazdasági folyamatoknál a tudatos beavatkozást meghatározó szándékok nagyban különbözhetnek a következményektől, egyenesen elmentésesek is lehetnek velük. Míg azonban Hayek lényegében elvetette a kormányok aktív beavatkozását, sőt úgy vélte, az ezt kiteljesítő szocializmus elképzelése nemcsak veszélyes, de kivitelezhetetlen is, Popper árnyaltabb álláspontot képviselt. Ő a politikai cselekvés utópikus változatától, amely az ideális állam és társadalom víziójából kiindulva képzeletben el a beavatkozást, a társadalomtervezést, az általa bevezetett megnevezéssel a társadalommérnökséget, megkülönböztette a fokozatosan haladó társadalommérnökségnek nevezett szemléletet. Utóbbi nem az ideális állam és társadalom víziójából indul ki, hanem felkutatja a társadalom legégetőbb problémáit, és ezekre keres megoldást, annak tudatában és az ebből következő óvatossággal, hogy a szándék és a következmény erősen különbözhet.

Marx nézeteit és a szocialista/kommunista rendszert Hayek és Popper

a társadalom racionális érvek alapján történő újjászervezésére irányuló törekvésnek tekintette, de azon az alapon bírálta, hogy a szocializmus kevésbé hatékony, mint a kapitalizmus, és szükségszerűen totalitarizmushoz vezet. Azonban, szemben a marxi történelmi és gazdasági determinizmussal, míg Hayek szerint a szocializmus nem pusztán nem szükségszerű, hanem még csak nem is lehetséges, addig Popper azt képviselte, hogy a szocializmus nem szükségszerű, de lehetséges. Míg Hayek úgy látta, hogy a szabadság korlátozása egy központi tervező hatóság által szükségszerűen totalitarizmushoz vezet, addig Popper ezt, ha nem az ideális állam víziójára épül, nem gondolta szükségszerűnek.

Az ökonomizmusnak a könyv azt a nézetrendszert nevezi, amely a közpolitikai döntésekben elsődlegesnek látja a gazdasági megfontolásokat. Ugyanakkor ettől némileg eltérően Popper Marx-bírálatát egyebek között ökonomizmusának kritikája is, mondván: minden gondolatot és eszmét a gazdasági viszonyokra redukál. Az alapkérdés a gazdaság szempontjából az, hogy a szabadság eszköz a jólét eléréséhez, vagy a jólét a szabadság elérésének feltétele. Notturmo Hayek és Popper e tárgyban meglévő nézetkülönbségét interpretálva azt írja: Popper szocialista volna, ha a szocializmus kombinálható lenne az emberi szabadsággal, míg Hayek elfogadná a szocializmust, ha az legalább annyira hatékony lenne, mint a kapitalizmus. Marx legnagyobb tévedése – mondja a szerző – az a hit volt, hogy a kapitalizmus képtelen a változásra, de Hayek hasonló tévedésbe esik, amikor azt állítja, a kapitalizmus és

a szocializmus nem békíthető össze. Notturmo úgy látja, az elmúlt hetven évben kialakult a kapitalizmus és a szocializmus valamilyen hibrid rendszere, amennyiben a kormányok politikai felhatalmazással, valamilyen társadalmi szempont alapján beavatkoznak a piac spontán rendjébe. Ez a beállítás erősen vitatható. Nem a szociológiai leírás rész, hanem a két rendszer keveredéséről mondtak. A szocializmus ugyanis komplex rendszer, nem pusztán társadalmi szempontok képviselése a piaci spontaneitás korrekciójával. Közelebb állna a valósághoz, ha azt olvashatnánk, a kapitalizmus rendjébe integrálták a szocialista elképzelések egy részét, azokat, amelyek a szabadság és egyenlőség lehetséges összehangolását kívánják szolgálni.

„Popper és Hayek a demokrácia legnagyobb védőmezei közé tartoznak a 20. században” – írja Notturmo. Ám egyikük sem gondolta, hogy a demokrácia önmagáért való cél lenne, sőt egyikük sem volt a népfelenség elvének vagy a többség uralmának híve. Mindketten azt vallották, a demokrácia elsődleges erénye, hogy erőszak és vérontás nélkül távolíthatók el a hatalomból a vezetők. Hayek úgy látta, az amerikai alkotmány az egyéni szabadság számára kívánt védelmet nyújtani, de ez lényegében kudarcot vallott, mert – és ezt már a demokráciák működésének általánosabb tapasztalataként konstatálták – a mindenkori többség alkotmányos eszközöket talál a saját érdekei és hatalma szolgálatára. Popper viszont ezt nem látta kudarcnak, mert úgy vélte: a demokrácia soha nem volt népuralom, nem is lehet az, de nem is

kell hogy az legyen. Ő azt vallotta: a demokrácia nem alkalmas arra, hogy kiválassza a legjobb és legerényesebb irányítókat, nem ebben különbözik a zsarnokságtól, hanem abban, hogy képes megakadályozni a hatalom összpontosítását, a vezetők békés leválthatósága a diktatúrára törekvés ellen is biztosíték.

Sokak számára a „demokrácia” és a „liberalizmus”, illetve a Popper által képviselt és az önmagát Popper-tanítványnak tekintő Soros György által átvett „nyitott társadalom” szinonimák. A demokrácia kormányzati forma, amely leginkább alkalmas a nyitott társadalom védelmére, olyan állami intézmények együttese, mint az alkotmány, a polgári és a büntető törvénykönyv, a törvényhozás, a végrehajtó hatalom. A liberalizmus a korlátozott kormányzat, korlátozott hatalom, mindenfajta jogi privilégium eltörlésének elkötelezett nézetrendszer. Ugyanakkor a 19. században összefonódott a demokráciáért indult mozgalmakkal. Hayek a különbséget úgy fogalmazta meg: a demokrácia módszer a kollektív döntések meghozatalára, míg a liberalizmus azon nézetek egyike, amelyek egyebek között a kormányzat konkrét céljait meghatározzák. A demokrácia ellentéte szerinte az autoritarizmus, míg a liberalizmusé a totalitarizmus, de egyik sem zárja ki a másikat, így lehetséges autoriter kormányzat liberális elvekre építve és demokratikus kormányzat totalitárius hatalomgyakorlással.

A könyvben nyitottnak, máshol nyíltak is nevezett társadalom elképzelése közvetlenül kapcsolódik Popper filozófiájának kiinduló tételéhez, miszerint nincs egyetlen, megkérdőjelezhetetlen igazság. A nyitott

társadalom értékrendre, az emberi szabadság, ugyanakkor a gyarlóság és más emberek és eszméik tiszteletére épül, toleráns, igazságosságra, a tudás szabad megszerzésére és terjesztésére törekszik, jogot biztosít a saját értékrend és nézetek megválasztásához, a boldogsághoz vezető út kereséséhez. A nyitott társadalom nyitott az állandó változásra, beleértve ebbe a demokrácia rendszerének változásait is, mert abból indul ki, hogy nincs teljes szabadság, teljes egyenlőség, kikezdhethetlen testvériség, sőt ezek elfogadható egyensúlya csak változásokkal biztosítható.

A magyar olvasó számára ismerősen hangzó illiberális demokráciáról Notturmo azt írja: olyan politikai rendszer, amelyben vannak választások, de a polgárok meg vannak fosztva az alapvető szabadságjoguktól, el vannak vágva a tényleges hatalomtól, sőt annak ismeretétől is. Megjegyzi, mindig megvan a veszélye annak, hogy a szabad és nyitott társadalom zárt társadalommá alakul át, ahol az emberek kevésbé

toleránsak, kevésbé tartják tiszteletben a szabadságot és a jogokat, jobban érdekli őket az, hogy ők maguk megkapják a kormányzattól, amit akarnak. „Amikor valami ilyesmi történik, akkor a liberális demokráciából könnyen illiberális lesz.” Itt lenne mit hozzátenni az emberek viselkedésének leírásához, de ennél fontosabb: a könyv a Szovjetunió berendezkedését az illiberális demokrácia példaként említi. Azonban túl a konkrét példán, ha valaki elfogadja Hayek és Popper nézetét, hogy a demokrácia lényege a kormányok békés leválthatósága, a hatalom koncentrálásának megakadályozása, akkor amennyiben a hatalom egy kézben összpontosul, és a vezető nem leváltható demokratikus úton, függetlenül a formális szabályoktól, az illiberális rendszer miért is demokrácia?

Mark Amadeus Notturmo: Hayek és Popper a racionalitásról, az ökonomizmusról és a demokráciáról. Fordította **Felcsuti Péter.** Budapest, 2019, Napvilág Kiadó. 256 oldal, 3500 forint.